

१
अथस्वामिश्रीरामकृष्णभारथिकृतसंस्कृतकाशीव्याख्याप्रारंभः

संस्थानभावनगर दरवारश्रीना छापस्वानामां येलाभाइ मंडारामे छापी प्रगटकरी शके १८००

उंश्रीगणेशायनमः ॥ श्रीविश्वनाथं गुरुं नत्वा दुं दिराजं च भैरवम् ॥ भवानिं मातरं ध्या-
 त्वा काशी व्याख्यां करोम्य हम् ॥ १ ॥ आत्मनः आकाशः संभूतः आकाशा द्वायु संभवः ॥ अनि-
 लादभिः प्रजायेता ग्नेरपां समुद्भवः ॥ २ ॥ एव मुत्पत्तिं क्रमश्च श्रुतिषु प्रतिपादितः ॥ काश्या
 स्यां संभवो नास्ति क्रमो पिन्नैव दृश्यते ॥ ३ ॥ सर्गदौ सर्गरूपेण काश्या त्वनि चति ष्टाति ॥ यथा
 स्थित मना कारं कज्ज्यजनक क्रम इति ॥ ४ ॥ काश्यां हि काशते काशी काशी सर्वप्रकाशते ॥ सा
 काशी विदिता येन तेन प्राप्ता हि काशी काइति ॥ भगवत्पाद गुरुणो क्रमिति ॥ ५ ॥ पंचकोशा
 त्वं कंदे हं पंचभूतात्मकं जगत् ॥ पंचकोशा त्विका काशी पूर्या सीदवनीति ले ॥ ६ ॥ चत्वार्यशी
 ति देहे षुश्रेष्टानवद्वारवती ॥ अखिलब्रह्मांडतीर्थे षुश्रेष्टा हि काशी कापुरी ॥ ७ ॥ तास्मात्का
 शी ब्रह्मरूपा जडा पृथ्वीरसंगता ॥ महर्जनस्तपो लोकवासि भिर्मुनिभिः सही ॥ ८ ॥ जले तु प्र
 विष्टासा च छत्राकारं महाद्युति ॥ दृष्टं तत्काशी कारूपं निर्मितं नमया परम् ॥ ९ ॥ वदं तिलोकाः
 संततं काशी केशवा निर्मिता ॥ निर्माणं तु जडस्यात्र क्रियते न परात्मनः ॥ १० ॥ इत्यादिकाशि

॥ का० ॥

॥ १ ॥

रहस्येषि ॥ काकाशीकेनराचिताकथाआश्चर्यकारिणी ॥ महाप्रभावामहतीमहादेवहरिप्रिया ॥ ११ ॥ कथंजातामहानंदारूपिणीरूपवर्जिता ॥ गुरुरुवाच ॥ धन्योसिवत्सभद्रंतेयस्यतेम
तिरीदशी ॥ ययावशीकृताःसर्वेदेवाविप्राःसहात्मना ॥ सर्वधर्मफलंसम्यक्काश्यांश्रद्धधते
मनः ॥ काशीब्रह्मेतिविस्यातायद्विवर्त्तोजगद्भ्रमः ॥ अविवर्त्तेतदेवाहुःकाशीतिब्रह्मवादिनः ॥
यत्परशद्वःसशब्दार्थः ॥ इतिवृद्धवचनं सामान्यशास्त्रतोनूनंविशेषोबलवान्भवेत् ॥ एत
न्यायेनकाशीशब्दस्यव्यवस्थायथामतिक्रियते ॥ वाक्यार्थोद्विविधोवाच्यार्थोलक्ष्यार्थश्चे
ति ॥ यथात्वंपदार्थभौतिकंलिंगादि ॥ स्थूलदेहपर्यंतंवाच्यार्थोभवति ॥ आभासफला
वशानोनित्योपलब्धिकूटस्थनिर्विकारलक्ष्यार्थः ॥ तथैवकाशीशब्दस्यवाक्यार्थोद्विविधः
॥ वाच्यार्थोलक्ष्यार्थोवा ॥ वाच्यार्थोरुद्रतनूप्रकाशकः ॥ तनूश्चग्रामरूपेतिदर्शितंग्राम
शब्देनवारणासीयहेमानंइहरुद्रतन्वां काशीरूपायांनिर्विद्वस्थितिर्दर्शिता ॥ अंतर्गृहा
दिपंचक्रोऽयात्मकोपरिसंस्यानरूपोयत्रदेविदेवतादिपूजाकथनरूपोरुद्रतन्ववयवभूतो

॥ १ ॥

लक्ष्यार्थीयत्र वाच्यार्थस्तत्रैव लक्ष्यार्थीभवति ॥ विशेषस्य बलवत्तरत्वात् सोविमुक्तः कस्मि-
 न्प्रतिष्ठितः ॥ वरणायामस्यांच प्रतिष्ठितः ॥ इतिवचनात् ॥ अत्र हिंजंतोः प्राणे रुत्क्रम-
 माणस्य रुद्रस्तारं क्वाचाचष्टे ॥ येनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवति ॥ अत्र काश्यांकैवल्प-
 मुक्तिः ॥ तात्र कालिकी ग्राह्यारुद्रः परमेश्वरः सर्वशक्तिमत्वाकृतुं समर्थः ॥ भगवान्मार्यीम-
 हेश्वरस्तास्तास्तत्र प्रवर्तयन्ननवद्यलीलाः स्वत्रंत्रो हवैशिवः शक्तिमानस्वमहिम्निनित्येवै ब्रह्म-
 लोकेमहीयमानस्तु सद्विदानंदविग्रहः ॥ सद्विदानंदविग्रह इतिरुद्रोपषदि तस्मादविमुक्त-
 मेव निषेवते ॥ सर्वजंतवः महेश्वरात् ज्ञानं प्राप्य अविद्याबद्वामुच्यन्ते ॥ मोक्षश्वते षांतादा-
 त्म्यरूपोघटाकाशमहाकाशयो रिव पुनर्देहांतरारंभेकारणं नास्ति किंचन सालोक्यादिर्विद्विज्ञ-
 नं मन्तव्यो साक्षा न्मोक्षत्वमिष्यते उपासनायांतारतम्याङ्गेदो मोक्षेस्थितोऽपररूपत्वात् ॥
 पूर्वकर्मणां ज्ञानाग्निनाविनष्टत्वाद्विश्लेषो ज्ञानकारणं प्रारब्धं कर्मभोगेन क्षयितेततः काश्यां वि-
 देहकैवल्यं भवतीति सुनिश्चितं ॥ काश्यां विदेहकैवल्यं प्रागुत्तरकर्मणामसंभवान्नविश्लेषो वेदि

शका ० ॥

॥ २ ॥

तव्योविचक्षणैः ॥ येषुण्यांबाराणसींपुरीमधितिष्ठतिप्राणभृतोजंतवस्तेसेवेक्षेत्रसन्यासि
नइदंशरीरंक्षेत्ररूपेणभगवताप्रतिपादितंतस्यन्यासक्षेत्रसंन्यासस्तेसर्वेब्रह्मतारकस्याधिका
रिणोजाता स्तेषांरुद्रोब्रह्मतारकंव्याचष्टेनदृष्ट्यैविपरिलोपोविधत्तेआविनाशित्वादेताद्वाशि
ज्ञानस्वरूपाद्विष्टमवलंब्यएतद्वैणः प्रयोगःपरमेश्वरः क्षेत्रसन्यासकृतानांकाशीरूपास
न्यासाश्रमगतानांचउपदेक्षंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥ इतिभगवद्वचनम् ॥ देह
न्पासोहिसन्धासोनतुकाषायवाससद्विभागवतोक्तम् ॥ प्राणस्यउत्क्रमणसमयएतदपिगौ
णः प्रयोगोनतुमुख्योलोकांतरेदेशांतरगमनरूपोनाशाश्रमंतव्याहिद्वादशांगुलपर्यंतंनिः
सरणंतस्यहृदेशेप्रवेशरूपउत्क्रमणंसर्वशरीरव्यापिनः प्रज्ञानांशवः प्रवेष्यतः पुरुषस्यहृदे
शेएकीभवनंवा ॥ तत्समयेयथागर्भाशयेबालस्यज्ञानमुत्पद्यते ॥ तथाग्नियमाणस्यरुद्रो
पदेशेनज्ञानंभवति ॥ ज्ञानसंप्राप्तसमयेमुक्तोसौविगताशय इतिवचनात् ॥ अग्नितसा
यसिपिंडेजलबिंदुवत् ॥ नतस्पप्राणाउत्क्रामान्तिअत्रैवसंविलीयंतेइतिश्क्रते: ॥ तस्मात्का
॥ २ ॥

श्यांतात्कालिकीमुक्तिर्भवति ॥ अत्रपारमार्थिकीसत्ताअपूर्वतास्वीक्रियतांनान्यधांतिशांति
 निराश्रयाएतत्तरूपामुक्तेरपूर्वतानतात्विकी ॥ विमुक्तश्चाविमुच्यतेऽतिश्क्रतिविरोधात् ॥ का
 श्यांरुद्रस्तापत्रयात्मकंसंसारदुःखंरुदुःखहेतुर्वारुद्रावयतीतिरुद्रःरुदुःखदुःखहेतुर्वा
 द्रावयत्पेषनःप्रभुःरुद्रइत्युच्यतेसद्ग्निःशिवःपरमकारणमितिस्मृतेः ॥ अशुभंद्रावयनरुद्रोय
 जहारपुनर्भवं ॥ ततःस्मृताभिधौरुद्रशद्वेनात्राभिधीयतेऽतिच ॥ रुत्यावेदरूपयाधर्मादीन्
 बोधयतिवारुद्रः ॥ रुत्याप्रणवरूपयास्वात्मानंप्रापयतीतिवारुद्रः ॥ रोरूपमाणोद्रवतिप्रवि
 शतिमत्यानितिवारुद्रः ॥ त्रिधावद्वौरुषभोरवीतिमहोदेवोमत्यानाविवेशेतिश्रुतेः ॥ सैवा
 धिकाशकीरुदुक्तातस्याद्रावयिताभक्तेभ्यऽतिवाविग्रहः ॥ रुद्रःरुत्यशब्देवेदात्मानंकल्पा
 दौब्रह्मणेददातीतिवारुद्रः ॥ योवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्माऽतिश्रुतेः एवमादिभिःप्रकारैर्व
 हुधारुद्रशब्दोनिरूप्यते ॥ तारकंतारकःप्रणवस्तारयतीतितारःतारपवतारकःस्वार्थकःप्र
 त्ययःसंसारसागरादुक्तारकंतारकंचतद्व्योतितारकंब्रह्मोच्यते ॥ उमितीदंतद्व्येतिश्क्रतेः ॥

॥ का ० ॥

॥ ३ ॥

ॐितितदक्षरमिदं सर्वमितिश्रक्ते: ॐित्येकाक्षरं ब्रह्मेति भगवान् व्याचष्टे उपदिशति ॥ ये नासावमृतो भूत्वा मोक्षी भवति ॥ ये नोपदिष्टे न ज्ञाने नासौ जंतु रमृती भूत्वे त्यत्रात् द्वावे ज्ञिनं भवति स्वतः सिद्धत्वात् ॥ अमृतो यमविद्यां तर्हि तो मर्त्यभावमापन्ने निवृत्ताऽज्ञानतत्कार्यो मोक्षी भवति एतत् श्रक्ति स्मृतिवचनात् ॥ काश्यां ये प्राणभूतो मियमाणाः सर्वे सञ्च्यासिनः स्युः ब्रह्मता रक्ष्य अधिकारत्वात् ॥ यदि सर्वेषां सञ्च्यासोनस्विक्रियते विद्वद्विद्विः लोकेयज्ञो पवीतशिखात्या गप्रैसो द्वारसमये व्याहृतीनां सावित्र्यां प्रवेशः सावित्र्याः प्रणवे प्रवेशः प्रणवस्य आत्मनि अभेदे न भावना करणं प्रतिपादितं ॥ केवल प्रणवस्याधिकारी सन्यासी सन्यासा श्रमातिरिक्तानां उपदे शोनैव भवति ॥ सन्यासिना मेव उपदेशो भवति ॥ द्वादशसहस्रजपः ॥ प्रणवस्य विश्वे श्वरिप द्वतौ प्रतिपादितः ॥ नित्यविधौ यतः कारणात् काश्यां मियमाणानां रुद्रः प्रणवव्यामिश्रद्वष्टि नां ब्रह्मतारकं व्याचष्टे ॥ अविमुक्तेषु नियमविधिना सर्वजंतु नां क्षेत्रसंन्यासकृतानां केवल यता त् कालिकिमुक्तिप्रदाने प्रतिज्ञां कृतवान् ॥ अयं नियमविधिविनियोगः ॥ षोडशकलोहि ॥ ३ ॥

सौम्यपुरुषः ॥ छांदोग्येषोऽशकलाश्रद्धादिनामांताप्रतिपादिताः ॥ प्रस्त्रोपनिषदिपंचदश
 प्रतिपादिताःप्रश्नेऽताःकलाःसर्वाभुक्तिकालेस्वस्वप्रतिष्ठांप्रतिपद्यन्ते गताःकलापंचदशप्रति
 ष्ठादेवाश्च ॥ सर्वप्रतिदेवतासुकर्माणिविज्ञानमयश्चात्मापरेव्ययेसर्वमेकाभवन्ति ॥ अवि
 मुकेजंतोःप्राणोत्क्रमणसमयेसर्वेऽपाधिरूपाःकलाःस्वस्वप्रतिष्ठांविंदंतिदेवाःसर्वप्रतिदेवता
 सुप्रपद्यन्ते ॥ कर्माणिसंचितानिज्ञानाग्निनाविनष्टानिभवन्ति ॥ यथैधांसिसमिद्वोग्निर्भस्मा
 सात्कुरुतेर्जुन ॥ ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथाइतिभगवद्वचनंईसिकातूलमग्नौप्रो
 तं प्रदद्यतइतिश्रुतेःअत्रपूर्वप्रकरणस्याध्याहारःकाश्यांक्षेत्रसंन्यासकृतानांजीवानांकर्मात्रि
 विधंसंचितं ॥ प्रारब्धंआगामिक्रियमाणापरपर्यायंवासंचित्स्यविनाशःश्रुतौप्रतिपादितःप्रा
 ब्धकर्मणांभोगेनविनाशःक्रियमाणंकर्मपरिशेषात्स्यविनाशःसर्वथानैवास्तिअग्निनाभर्जित
 चणकादिअन्नवत्तिष्ठतियथाचणकादिषुवृक्षोद्भवकारिकाशक्तिःअग्निनाविनष्टाजाता ॥ तथा
 पिक्षुग्निवृत्तिद्वारातुष्टिपुष्टिवीर्योत्पादिकाशक्तिःतस्मिन्तिष्टत्येव ॥ अत्रछांदोग्यश्रुतिःप्रमाणं

॥ का० ॥

॥ भुक्तान्नस्य योनि ष्टोधातुः समनसिशक्ति मधात् ॥ तद्वत्क्रियमाणकर्माणि निरहंकार कृतानि वि
द्यमान देहेज्ञानिनां संतितस्मिन् पुण्यपापत्मिकाफलशक्ति रस्त्रुतिप्रतिपादिता ॥ तस्य पु
त्रादाय मुपयांति ॥ तस्मात् अविमुक्ते परमेश्वर रुद्रेण क्षेत्रमर्यादाभैरवियातनासिद्ध्यर्थम् ॥
भयं करवाक्यमुक्तं तस्य स्वार्थं तात्यर्याभावो यदि स्वार्थं स्विकृते वाक्यभेदो नस्यात् ॥ तर्हि वि
भाग करणं वृथा सिद्धं यथा एकादशीमाहात्म्ये अस्वमेधफलमुक्तं ददत् विज्ञेयं अत्रापि व्यावहारि
कि सत्तायां वियमाणानां आगामिकर्माणि ॥ नामकला च ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रादिवर्णाः
॥ विष्णुदत्तदेव दत्तादिनामानि स्त्रिनपुंसकादिलिंगसहितानि एतासर्वाप्रातिभासिकर्जीवेषु भ
वंतु ॥ वारुद्रसैनकागणा रुद्रपिशाचत्वेन भैरवाज्ञयावर्तमानाः प्रतिषंते ॥ यत्र यत्र यस्मा
त्पारमार्थिके जीवे विदेह कैवल्यप्राप्तेसति अविमुक्ते काहानि र्भवति यथा जलपूर्णघटेजलाकाश
घटाकाशो प्रतिषंते ॥ घटेन ष्टेसति विठिन भूमोक्ति चिजलमस्तितत्र प्रतिबिंबो पर्यस्ति ॥ अत्र प्र
माणं ॥ अवछिन्नस्पर्जीवस्य पूर्णन ब्रह्मणैकतां ॥ तत्वमस्यादिवाक्यानि जगुर्नैतरजीवयोः
॥ ४ ॥

इतिभगवत्पादैरुक्तं ॥ अविमुक्त०पवस्थार्थमेतद्वाक्यं प्रमाणं ॥ मंत्रखंडोप्यत्रप्रमाणं यथा पा-
 रमार्थिकजीवस्यपूर्णनब्रह्मणैकतांतत्वमस्यादिवाक्यानिजगुः व्यवहारिकप्रातिभासिकजीवे-
 एकयतांनजगुः अविद्याकार्यत्वात् ॥ तथैव अत्र काश्यां पारमार्थिकजीवस्य अभेदघोतकं तारकं ब्र-
 ह्मव्याचष्टेऽतरस्य उपदेशोन संभवति ॥ यातनादिव्यवहारे अधिकारिसर्वासृष्टिर्मायिकि अं-
 तयातित्वात् अत्र केचिज्जीवन्मुक्ता अन्येसर्वविदेहमुक्तातेषांकर्माणिसंचितानिज्ञानप्राप्तिसमये
 विनष्टानिभवंतिप्रारब्धं भोगेन नष्टं भवति आगामिक्रियमाणपदवाच्पकर्मणां परिशेषोस्ति ॥
 जीवन्मुक्तानां भर्जितान्नामिवास्ति ॥ अन्येषां विदेहमुक्तानां सांकुरानास्ति ॥ पुण्यपापा-
 त्म्यकाः तेषां फलरूपभोगोपारमार्थिकजीवानां असंभवो श्रुतिमंत्रखंडविरोधात् ॥ न तस्य
 प्राणाः उत्क्रामान्तिअत्रैव संविलीयं तद्विश्वकृतेः उत्क्रममाणकालेक्रतुः ॥ तस्मिन्नवाजयति जं-
 तो जीवमात्रस्य जीवपरयोः संगः अग्रिमक्षिणसंबंधः क्रियांवितनोति विस्तारयतीतिमरण
 कालेजीवपरयोरैकं यप्रकाशयंतमित्यर्थः होतारं रत्नधातममित्यंतं पदं व्याचष्टे ॥ आहूय मोक्षप्र

॥ का० ॥

दमितिहोतारं आव्हातारं जनैरप्रार्थितोपि स्वयमेवतानाहूयरत्न स्यरमणीयधनस्य एषास्य पर
मासं पदिति श्रुतेः ॥ मोक्षरूपस्य वित्तस्य दातृतमंनान्यो मोक्षप्रदोस्तीत्यर्थः ॥ एतद्वाक्यमपि प्र
माणरूपमस्ति ॥ इदं श्रुतिस्मृतिप्रतिपादितार्थालक्षार्थेगौण्यामुकेः सिद्धत्वात् अनुवादरूपाः

॥ ५ ॥

श्रुकवामदेवादिमुक्तवत् ॥ वाच्यार्थमुख्योदेशमाहात्म्यप्रतिपादकत्वात् इममर्थविस्तरेण द
र्शयते ॥ काशीशब्दो मुष्टौ गौणः मुख्योदेशै इत्यस्याप्यर्थस्य सूचकं मंत्रांतरे हृश्यते ॥ यथाउ
त्ताभय इति ॥ हेपुरुहृतस्वेस्वेयज्ञेबहुभिराहूयतत्वं एकोऽद्वितीय ईश्वरः ॥ श्रवोभिर्वैदैः अत्र
हिजंतोः प्राणेषु त्रक्राममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्मव्याचष्टेकाश्यामेव मक्किकामानां आसनं ॥ देहां
ते रुद्रस्तारकं ब्रह्मव्याचष्टेइत्यादिभिः अभयेमोक्षनिमितं दृढं अकुंठितसामर्थ्यं स्थानस्य उतपू
र्वोक्तमंत्रोक्तचराचरप्रविलापनपक्षया ऽधिकं तत् अवदाउक्तवानसि यत् यत्र वृत्रहा ॥ आ
त्मतत्वप्रकाशेन अज्ञानहंतासन् ॥ इमेऽज्ञानकल्पिते अपारे दूरपारे अनंते रोदसीरोदके जंतूनां
कारागाररूपेद्यावाप्यथिव्यौचित्तनिश्चितं संगृह्णाः समगृह्णाः संगृहीतवानसि ॥ अद्व

॥ ६ ॥

भावोहरस्यभश्चछांदसःतिरोधत्से ॥ सतेतवकाशीरिवेकाशीदेशविशेषोस्ति ॥ यथामुष्टिर्गृही
 तमर्थप्रकाशयति ॥ प्रकाशमानंचजगत्तिरोधत्तेऽतिउपचारात्काशीरित्युच्चपतेऽक्रातिसृत्यादि
 षु ॥ मंत्रशारीरकेतुदेशेकाशीशब्दोमुख्यः मुष्टौगौणइतिप्रतिपादितंतन्मुष्टेर्जग्ळयाधिष्ठा
 नत्वाभिधानात्तदत्यर्थः ॥ प्रतिनियतैववस्तुशक्तिः यथाम्बेदाहशक्तिस्तथाकाश्यांमोचकश
 क्तिः प्रतिनियतैव ॥ यथाशुक्रौपयोवाहातपातिताजलबिंदवः मुक्ताःस्युः तथाकाश्यांसंस्थ
 ताः सर्वेषिजंतवः कटाः पतंगाः पशवश्चवृक्षाजलेस्थलेयेविचरंतिजीवाः मंडुकमत्स्याः
 कृमयोपिकाश्यांत्यत्काशरीरंशिवमाम्बुवंति ॥ पुण्यानिपापान्यखिलान्यशेषंसार्थेसर्वीजंश
 रीरमार्ये ॥ इहेवसंहृत्पददातिबोधयतः शिवानंदमाम्बुवंति ॥ सूच्यथमात्रमपिनास्ति म
 मास्पदेस्मिन्स्थानंसुरेश्वरिमृतस्यनयत्रमोक्षःभूमौजलेविपतिवाश्रुचिमध्यतोवासपर्माण्डिदस्यु
 पविभिर्निहतस्यजंतोःस्थिराकाश्यामिहैवैकाप्रतिज्ञाहिमयाकृताअत्रैवमृतमात्राणांतिरथ्याम
 पिदेहिनांभक्तानामप्यभक्तानांपुण्यपापात्मनामपिमुक्तिदास्यामिसर्वेषांभक्तानामेवसैवहिवि

॥ का ० ॥

॥ ६ ॥

नापियोगैर्विनापिपुण्यैः सहितोपिपापैः मृतः प्रयात्येव हियत्रतत्र ममेव निर्दृग्धसमस्तदोषः
अत्र साक्षात्महादेवोद्देहांतेस्वयमीश्वरः ॥ व्याचष्टेतारकं ब्रह्मजंतूनामपवर्गदः तर्थानिस
र्वाण्यपिमोक्षदानिश्रुतानिसर्वेष्वस्तिलेषु राजनवाराणसी ब्राह्मकलानिशीघ्रं कालेन वातो व्यव
धान वंति ॥ १ ॥ जन्मांतरसह स्वेषु संचितैः पुण्यकर्मभिः ॥ प्राप्तावाराणसीरम्याप्रसादात्पा
रमेश्वरात् ॥ २ ॥ येकाश्यांसंशयाविष्टामुक्तौ तेषां शरीरिणां ॥ प्राणप्रयाणसमये प्रमाणं प
रमेश्वरः ॥ ३ ॥ इत्यादिश्रुतिस्मृतिसूक्तैः प्रतिपादितोर्थो मुख्यार्थेऽस्ति ॥ केचित्त्रिविद्वज्ज
नाएतद्वाक्यार्थं विमृस्याविकल्पं कुर्वति ॥ यद्यपि श्रुतिस्मृतियुक्त्यादिविचार्यमाणेसातिविक
ल्पोनैव संभवति यतक्रतुर्भवतितत्कर्मकुरुते ॥ यत्कर्मकुरुते तदभिसंपद्य इति श्रुतेः ॥ धर्मि
चेद्वर्मतः पापीचेत्पापरतः कर्मिचेत्कर्मरतः योगीचेद्योगरत इति ॥ यदहं कारमाश्रित्यनयो
त्स्य इति मन्यसे ॥ मिथ्यैव वृथवसाय स्तेप्रकृतिस्वांनियोक्षति ॥ १ ॥ स्वभावजेनकौं ते
यनिबद्धेः स्वेन कर्मणा कर्तुं नेछासि यन्मोहात्करिष्यस्य वरोपितत् ॥ २ ॥ नहिकश्चित्क्षण
॥ ६ ॥

मपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् कार्यतेह्यवसः कर्मसर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेज्ञान
 वानपि ॥ प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः किंकरिष्यति ॥ तयोर्नवशमाग्छेत् तौ ह्यस्य परिपंथि
 नौ ॥ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यति सिद्धये इति ॥ श्रुतिस्मृतिभगवद्वाक्यप्रामाण्यादिति
 ॥ मनुष्याणां सहस्रेषु असंख्याते षु सिद्धये कश्चिद्यति ॥ यथा कश्चित् पुरुषः व्यापारार्थधि
 न मादाय रथमारुह्यगमनं करोति तस्य सावधानार्थं परिपंथिज्ञापनार्थमुपदेशः सफलो भवति ॥
 नास्ति दिगं बरार्थे उपदेशः सफलो भवेत् ॥ यथा द्यूतविद्याअधिकारी स्वार्थनान्यार्थ ॥ तथा
 दार्ष्टिज्ञानवानपि स्वस्याः प्रकृतेः सदृशं चेष्टते ॥ तथैव भूतानि प्रकृतिं यांति निग्रहः किंकरिष्य
 ति ॥ निग्रहकर्ता किंकरोति ईश्वरोप्यथराजावैरोचकोवाभयं करः ॥ शास्त्रेच तु विधाज्ञेयानि
 ग्रहकृत एव हि इति ॥ २ ॥ अयमर्थः काश्यामपि वर्तते ॥ ये सात्विकी प्रकृति स्थाजनाः तेषां
 उपदेशः सार्थः ॥ अन्पेराजसी सात्विकी तामसी प्रकृति मिश्री भावं गतानामुपदेशे कृते रोचक
 भयं करादिवाक्ये न किंचित्कालं वपवस्थाकृतमार्गं परिवर्तते ॥ ये केवलं तमः प्रकृति स्थाश्रुतुरो

॥ का ० ॥

॥ ७ ॥

वर्णः तेषामुपदेशो निरर्थकः ॥ प्रकृतितंत्रत्वात् दिगं वरादिवद्विज्ञेयः ॥ यथार्थवाक्यैः श्रुति स्मृति निर्द्वारितः काशीमोक्षतात्तत्कालिकनिर्णयपूर्वकव्यवस्थाकृताविद्वज्जनैः ॥ तत्कथा श्रवणेन लोकानि र्गलाकृताइति केचित् वदन्ति ॥ इत्याशंक्य आह ॥ सर्वेकाशिस्थालोकाः प्रकृतितंत्राः संति न तु व्यवस्थातंत्राः ॥ यदिव्यवस्थातंत्राः स्वीक्रियं ते ॥ तर्हि श्रुति स्मृति विरोध आयाति सर्वथात स्मात्सर्वेजनाः सात्विकीराजसीतामसीप्रकृतितंत्राः उपलभ्यं ते वर्तमान कालेवा तद्वाक्यश्रवणेन दृढाश्रद्धाजायते ॥ उत्भयं करेण अदृढाभवति ॥ अदृढस्य हेतुः त्रिधास्तिवाक्यस्य नानात्वं ॥ मुक्ते रलौ किकत्वं पुरुषापराधत्वं विपर्यादिभावना इति ॥ किं बहु नाकथने नालं ॥ मोक्षस्य निर्णयः काश्यामित्थमेकेन जन्मना ॥ सर्वेषामेव जंतूनां प्रमाणैः प्रतिपादितः ॥ येन केनापि यः कश्चिन्निमित्तेन परित्यजेत् तकाश्यां प्राणान् सर्वजंतु मुक्त इत्यवगम्यता म् ॥ इति काश्यां मृतमनुष्यमात्राणां षष्ठिसहस्रसंवत्पर्यंतारुद्रपिशाचत्वादिभैरवीया तनाकेन चित्क्षणैः नैव स्वभवदनुभूय मुक्ताभवंति इति केचिदेवं स्वच्यवस्थायां प्रतिपादितवंतः ॥

॥ ७ ॥

१
 अन्येकेपिजायतवत्तरुद्रपिशाचत्वर्भैरवीयातनातूपालोकांतरगमनादिकापिप्रतिपाद्यंते ॥
 एषांअभिमतपक्षेपशुपक्षादिमिनामंडुकपिरीलिकापर्यंताजिवाः ॥ मनुष्येभ्यःश्रेष्ठाः ॥ भै
 रवीयातनायाअभावपूर्वकंमुक्तौअविशेषत्वात् ॥ पुनःचतुर्विधभूतग्रामेषुष्टभावविकारत्वा
 विशेषात्प्राणित्वाविशेषात् ॥ स्थूलकारणोपाधिमत्वाविशेषात् ॥ जंतूशब्दत्वाविशेषात् सं
 सारचक्रेभ्रास्यमाणत्वाविशेषात् ॥ अस्मिन्देशेष्टत्यर्थःअस्मिन्संसारेनकेपिसुखिनःसंति ॥
 दुःखेमुखंमन्यमानादृश्यंते ॥ निस्सारेखलुसंसारेसारमेतन्नतुष्टयं ॥ काश्यांवासःसतांसंगो
 गंगांभःशिवपूजनम् ॥ इतिदुःखात्मकेसंसारेषतत्सारंप्रतिपादितं ॥ विद्वज्जनैःज्ञानीचतु
 र्विधोलोकेरागीत्यागीशांतिकः ॥ तूर्यघोरोविदेहमुक्तौविशेषोनास्तिकिंचन ॥ इतिवचना
 त् ॥ येचतुर्विधाजीवन्मुक्ताजगतिसंतितेषांजीवन्मुक्तौतारतम्यंभवतुपरंतुविदेहकैवल्येसर्वे
 तुल्याभवन्ति ॥ तद्वदत्रकाश्यांचतुर्विधाजीवाः ॥ तेषांजीवितेतारतम्यमस्तुविदेहमुक्तौविशे
 षत्वंनास्तिकालविलंबोजीवन्मुक्तवत् ॥ यत्राचार्यस्त्रिपुरविजयीसाधनानांचतुर्णासंपद्वासः ॥

॥ का ० ॥

सुलभशमनं स्वैरचारस्तपांसि ॥ १ ॥ श्रोतव्याचश्रुतिरपितपः श्रूयते जन्मभाजां ॥ काले
काश्यां सुकृतधनि कास्त्रवासं लभते ॥ २ ॥ इत्यत्र त्रिपुरविजयी आचार्यो स्तित्रकालवि-
लंबोक्तेः आश्र्वर्यमुक्तिरेकेन जन्मनेति वचनव्याधातात् ॥ अत्रैव मृतमात्राणामिति मात्रन्युप्र-
त्ययप्रयोगप्राबल्यात् न चातो व्यवधानं वंतीति वाराणसीमुक्तेः कालांतरव्यवधानाश्रवणात् श्रु-
त्यर्थानुगुणानामन्येषामपि वचनानां भूयसां संभवात् ॥ प्रमाणवंत्यदृष्टानिकल्पानि सुबहून्य-
पि ॥ वालायशतभागोपिनकल्पोनिः प्रमाणकः ॥ इति न्यायात् ॥ पीनोदेव दत्तोदिवान-
भुक्तेऽतिवाक्ये रात्रिभोजनमंतरेण पनित्वानुपपत्तेः ॥ यथा रात्रिभोजनं कल्प्यते तर्थैव चात्रा-
पि पश्रुतिस्मृत्यन्यथानुपपत्यामुक्तिरेकेन जन्मनाजंतो रेष्टव्याइति नुभूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः ॥
इति मानवं वाक्यमपि श्रेष्टत्वेनोक्तमित्याशंकामाह ॥ अत्र काश्यामुपदेशोद्दिविधो सामान्यविशे-
षभूतो वाप्राणो त्वं कर्मणकाले सर्वेषां जंतूनां सामान्येन त्रिपुरविजयी उपदेष्टा ॥ वर्तमान देहस्थि-
ति काले मनुष्याणां श्रुतिस्मृत्योः सर्वविशेषणब्राह्मणादय आचार्यद्वारा उपदेशं कुर्वति ॥ तदाह

॥ ८ ॥

॥ यमौर्वैवस्वतोराजायस्तैषहृदिस्थितःतेनचेदविवादस्तेमागंगांमाकुरूनगमद्विति ॥ गंगा
 कुरुक्षेत्रयोर्निषेधमुखतोमुमुक्षुप्राप्पत्वमाहस्मभगवानार्योमनुः ॥ यद्वैकिंचित्मनुरवदत्तद्वैष
 जमितिश्क्रते: ॥ यमःयमयतिनियमयतितथाचश्क्रतिः ॥ यआत्मनितिष्ठन्नात्मनोंतरोय
 मात्मानंवेदयस्यात्माशरीरंयआत्मानमंतरोयमयतिष्ठतेआत्मांतर्याम्यमृतद्वितैवस्वतः ॥
 विवस्वान्पिताअस्येतिविवस्वतमधितिष्ठतित्यर्थः ॥ राजाराजतेदीप्यतेस्वयंप्रकाशतेज्यो
 तिब्राह्मणवाक्योक्तंज्योतिष्ठृप्रत्यगात्मनःऔपचारिकमन्यत्रचंद्राम्भर्मास्यत्वादभास्त्वादादि
 केतिवचनात् ॥ यस्तेवैषहृदिस्थितद्विति ॥ स्वानुभवप्रत्पयत्वंदर्शयतिहृदिस्थितद्वितिसर्वे
 पांभूतानांहृदेशेसदासन्निहितः ॥ अंतःप्रतिष्ठःशास्ताजनानामितिश्रुतेः ॥ शास्ताविष्णुरशे
 षस्यजगतोयोहृदिस्थितद्वितिस्मृतेः ॥ तेतवयोहृदिस्थितस्तेनपरमात्मनाऽविवादेनएक्या
 तम्यदास्तितदागंगांकुरुक्षेत्रंचमागाः ॥ गंगायांमरणंचैवद्वाभक्तिश्वकेशवे ॥ ब्रह्मविद्या
 ॥प्रबोधश्चनाल्पस्यतपसःफलमिति ॥ समप्रधानभावेन ॥ श्रीव्यासेनोक्तंमरणेस्मरणंवि

॥ का ० ॥

॥ ९ ॥

एनोःकथपतेऽत्यंतदुर्क्षमं ॥ तदल्पेनहिकालेनगंगांसंसेवपलभ्षपतेइतियस्यतत्वज्ञानंनास्ति
तस्यगंगायांकुरुक्षेत्रेवायावदेहावसानंतावत्स्थितौसत्यांतत्वज्ञानमवाप्यमोक्षोभवतीतिभा-
वः ॥ अयंहिविशेषरूपोपदेशःयआत्मनितिष्ठन्नात्मनोंतरोयमात्मा नंवेदयस्यात्माशरीरं ॥
इत्यत्रश्रुतौ ॥ आत्मशब्देनलिंगादिस्थूलदेहांतंमुख्यार्थःप्रत्यगात्मनिकुटस्थेप्रेर्यत्वप्रेरकत्व-
भावोनसंभवतितुल्यत्वात् ॥ अग्निचंद्रादिवत् ॥ यतःगौणोनमुख्यःश्रुतिस्मृतिविरोधात्
॥ नान्योतोस्तिदृष्टा ॥ नान्योतोस्तिश्रोतानान्योतोस्तिविज्ञाताइतिश्रुतेः क्षेत्रज्ञं
चापिमांविद्विसर्वक्षेत्रेषुभारतेतिस्मृतेः यस्मात्कार्यकारणसंघातरूपेआत्मनितिष्ठनंअंतरो-
यमर्यातिप्रेरयति ॥ यथामुकुरजलादौसूर्यप्रतिबिंबितेसतिसर्वमुकुरादिवृत्तयोऽभितिपर्य-
ताः ॥ प्रसरंतितदेवयमननैवअश्वारुद्धवत्यमर्यति ॥ तथाआत्मनिप्रतिबिंबितेनसर्वोऽचे-
तनाचैतन्यवत्तामिवप्राप्ताअंतः करणस्यप्रत्ययाः वहवः प्रजायंतेतद्वत्लोकांतरगमनमपि
विज्ञेयं ॥ एवंश्रुतिसिद्धाविमुक्तमाहात्म्येतदुपर्युणानिकानिचित्पुराणवाक्यान्युदाहृयंते

॥ ९ ॥

॥ त्रताविमुक्तपदंवाराणसीक्षेत्रपरमित्यविवादं ॥ वाराणसीमाहात्म्यपरेषुअनेकपुराणप्रदेशेषुअविमुक्तनाम्नैवद्यवहारभूयस्त्वात् ॥ ब्रह्मसदनत्वंचसर्वेषामेवजंतूनांमोक्षप्राप्तिसङ्गावात् ॥ लैंगेइदंगुह्यतमंक्षेत्रंसदावाराणसीमम् ॥ सर्वेषामेवजंतूनांहेतुर्मोक्षस्यसर्वदेत्यादिनानापुराणवाक्यैस्तदुपवृंहणात् ॥ स्वियमाणानांतारकोपदेशनचकैवल्यंभवति ॥ नैमिषेचकुरुक्षेत्रेगंगाद्वारेचपुष्करेअन्येषांसेवनात्स्नानान्मोक्षःप्राप्यते यतः ॥ इहसंप्राप्यतेयस्मात्स्मादेतद्विशिष्यते ॥ कामंभुंजनस्वन्ननक्रीडनकुर्वन्हिविविधाःक्रियाःअविमुक्तेत्यजन्माणान् जंतुर्मोक्षायकल्प्यते ॥ विषयासक्तचित्तोपित्यक्तधर्मरतिर्नरः ॥ इहक्षेत्रेमृतःसोपिसंसारेनपुनर्विशेत् ॥ जन्मांतरसहस्रेषुयंनयोगीसमाप्नुयात् ॥ तमिहैवपरंमोक्षंमरणादधिगच्छति ॥ विपन्नानांचजंतूनांयत्रविश्वेश्वरःस्वयंकर्णजापंप्रकुरुतेकर्मनिर्मूलनक्षमं ॥ यत्नतोयत्नतोवापिकालात्यत्काकलेवरं ॥ तारकस्योपदेशनकाशीसंस्थोऽमृतोभवेत् ॥ वाराणसीसमरसीकरणाद्वैपियोगादयोगिजनताजनितापहंत्री ॥ तत्तारकंश्रवणगोचरतांनयंति

॥१०॥

॥१०॥

तद्ब्रह्मदर्शयतियेनपुनर्भवोन ॥ तथायदाहुःपरमंतत्वंयदाहु ब्रह्मसत्तमं ॥ स्वसंवेद्यंयदाहु
श्वतत्तत्रांतेदिशाम्यहं ॥ निर्वाणश्राणनेयत्रपात्रापात्रंनचितयेत् ॥ आनन्दकाननेतन्मेदान
स्थानंदिवानिशं ॥ भवांबुधौमहागाधेप्राणिनःपरिमज्जंतेभूत्वैवकर्णधारोंतेयत्रसंतारयाम्य
हम् ॥ महासमाधिसंपन्नैर्वेदांतार्थनिषेविभिःदुःप्रायोयत्रवैमोक्षःशोच्चैरपिसलभ्यते ॥ कृ
र्मपुराणे ॥ यत्रसाक्षात् महादेवोदेहांतेस्वयमीश्वरः ॥ व्याचष्टेतारकंब्रह्मतदेवमविमुक्तकं
॥ इत्येवमनेकपुराणवाक्यैस्तारकज्ञानद्वारामोक्षप्राप्तिरितिनिर्विवादं ॥ काशीखंडे ॥ मि
थ्यातत्रानुमन्यंतेतार्किकाश्चानुसूयकाःमिथ्यावदंतियेमूढाःकुर्तर्कबलदर्पिताःकाश्यांसर्वैऽर्थ
वादोयंतेविट्कीटायुगेयुगे नवण्यतेकैःकिलकाशिकैयंजंतोःस्थितस्यात्रयतोंतकाले ॥ प
चेलिमैःप्राक्तनपुण्यभारैःउंकारमोक्षारयतींदुमौलिरिति काशीखंडवाक्योपच्छृणसहिता
तप्रणवएवतारकशब्दार्थोअवगम्यते ॥ ननुरामतापनिपद्मपुराणेषुषडक्षरराममंत्रस्यता
रकपदार्थल्खेनोक्तं ॥ अहंदिशामितेमन्त्रारकंब्रह्मवाचकं ॥ श्रीरामरामरामेतिएतत्तारक

१२
 मुच्यत इति त्रिरावृत्तराम भंत्रस्य तारकत्वेन फलतः कश्चिद्विशेष इत्याह ॥ प्रणवता दाम्येन
 तस्य वैभवोपपत्तेश्च रामध्ये रेफच अकारः मकारविंदुश्वविसर्ग औंकार इदृशवर्णः राम एव व्र
 णवः प्रणव एव रामः इति रामेभक्ति सुत्पादनार्थमुक्तं न तु स्वार्थतात्पर्य रोचकत्वात् ॥ इदमेव
 कपिलगीतायामुक्तमिति ॥ सोहं बीजारूपमध्यस्थं श्रीरामः परमं महत् ॥ सोहं राम इति ज्ञात्वा
 अतोर्ध्वं न किंचनः ॥ अत्रापि सकारह कारलोपेन प्रणवोभवेत् ॥ किंचित् विवादो न संभव
 ति ॥ येन मंत्रे णभगवतावाराणस्यामुपदेशः क्रियते ॥ स एवायमिति प्रणवता दाम्यातिशय
 स्तथा विधया प्रकाश्यते ॥ सनक्तुमारसंहितायामपि ॥ अनिलो मृगनाभिरेणुं गंधिरधिका
 शी प्रणवोपदेश काले हरते मरणश्रमांतरांश्च हरवामार्घकुचोत्तरीयजन्मेति ॥ १ ॥ विस्पृष्टमेव
 प्रणवोपदेशः एवं तारकं ब्रह्मोति श्रूतिवाच्ये तारकसमानाधिकरणत्वेन श्रुयमाणस्य ब्रह्मपदस्य ॥
 उंमित्येकाक्षरं ब्रह्मेति ॥ ब्रह्मवाचकत्वेन च ब्रह्मव्यवहारार्हस्यार्थानुगमाश्रितो भवति ॥ इ
 त्येवं १ श्रीमत्परमदयानिधिग्रुदक्षणामूर्तिपरमानुभ्रहलव्यतारकमंत्रोपदेशानां काशीसंस्था

॥ का० ॥

॥ ११ ॥

नांवाक्यश्रवणमात्रेणतत्क्षणएवब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारात्मुक्तिर्भवति ॥ नन्वेवमात्मसाक्षा-
त्कारोपदेशवाक्येश्रवणमिवमनननिदिध्यासनेअपितदर्थश्रूयेतेकिमितोंतरेणतत्क्षणमेवमु-
क्तिरितिचेदुच्यते ॥ सतासौम्यतदासपन्नोभवतिछांदोग्यश्रुतिषुप्रतिपादितःयथासुषुप्तिअव-
स्थायांसत्रसंपन्नभूतजीवस्यशीघ्रंउत्कमणार्थवाक्यश्रवणमात्रेणैवउत्थानंस्वमर्पीतोभवतिइ-
तिश्रुतेः सचजीवः सुषुप्तात्स्वप्नात्वाजाग्रितोभवति ॥ यत्रतदुत्थानार्थमनननिदिध्यासन
स्यनकिंचित्प्रयोजनमस्ति ॥ तदर्थप्रतिपादनाशास्त्रेकुत्रापिउपलब्धिर्नैवदृश्यते ॥ कुतःयु-
क्त्यनुभवविरोधात् ॥ तथैवात्रकाश्यांप्राणप्रयाणसमयेरुद्रोगुरुःतारकब्रह्मउपदेशकालेश्रव-
णमात्रेणैवब्रह्मात्म्यैक्यज्ञानमवाप्यमुक्तोभवति ॥ व्यावहारिकजगतिवर्तमानायेजीवाः अ-
संभावनावियर्पादिविशिष्टाःतेषांब्रह्मात्म्यैक्यज्ञानदाढ्यर्थितनिवृत्तिद्वारामनननिदिध्यास
नादिप्रयोजनमस्ति ॥ प्रतिबंधदूरीकरणनिभितं ॥ आत्मावारेश्रोतव्योमन्तव्योनिदिध्या-
सितव्यः ॥ इतिबृहदारण्यकश्रुतिषुप्रतिपादितः ॥ नकाश्यांस्त्रियमाणार्थ ॥ एवंकरूणा

॥ ११ ॥

विष्टविश्वनाथगुरुणासंकल्पपुरः सरंकाश्यांचतुर्विधजंतूनांकैवल्यमुक्तिप्रदानेनियमः कृतः स्व
 गार्थिवत् ॥ ममापिभूयोभूयः संसारप्रवृत्तिभारोनिवत्स्थ्यते इति मन्यमानेन श्रीभगवतारुद्रेण
 स्वस्वरूपं काशीवाराणसीमहाश्मशानानंदवनाविमुक्तपर्यायलालाविष्टविग्रहभूतं क्षेत्रं प्र
 काशितं ॥ एवं कैश्चित्त्रविद्वज्जनैः व्यवस्थाकृताममापिभूयोभूयः संसारप्रवृत्तिभारोनिवत्स्थ्य
 ते इतिगौणः प्रयोगः नमुरुद्यः संसारप्रवृत्तिभारेषु इयतानास्ति अनादित्वात् अत्र काश्यां मोक्ष
 दानं केवलं करुणया जंतूनां सुखार्थं न तस्मिन् स्वार्थं प्रयोजनमस्ति ॥ तर्हि स्वीकृते ईश्वरत्वव्या
 धातः काशीखंडेपि संसारसर्पदष्टानां जंतूनां यत्रशंकरः ॥ अपसव्येन हस्तेन ब्रूते ब्रह्मश्रुतिं स्पृश
 न् ॥ १ ॥ करिष्यति कुपितः कालः किं काशीवाशिनां नृणां कालो शिवः स्वयं कर्णेयत्र मंत्रोपदेशकः ॥
 २ ॥ यत्रास्थितानां जंतूनां साक्षात् सिद्धिविनायकः ॥ निर्द्वयविग्रहजालानि सर्वां सिद्धीः प्रयच्छति
 अस्मिन् वाक्ये ॥ ३ ॥ स्वार्थस्योपलब्धिनैव दृश्यते ॥ काशीक्षेत्रं शरीरं इत्यत्र वाराणसी इत्यत्र
 च के कर्मकर्त्तारः संति ॥ तेषां परिज्ञानार्थं परामर्पो जावालोपनिषदि ॥ सर्वानि द्वियकृतान् दो

॥ का ० ॥

॥ १२ ॥

पानूवारयतिसर्वानिंद्रियकृत्तानूपापानूनाशयतीतिनिरुक्तेनसामान्येनकर्तृबोधोज्ञायते ॥ न तु विशेषेणकर्तृबोधोभवति ॥ किमर्थविशेषरूपेविचारः कर्त्तव्यः ॥ अस्यां पुर्व्यां कर्मकर्तृणिंद्रियाणिपुरुषोवा ॥ आदिपक्षे ॥ भगवत्गीतायां प्रतिपादितं ॥ पंचैतानिमहावाहोकारणानिनिबोधमे ॥ सांख्येकृतांतेप्रोक्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणां ॥ १ ॥ अधिष्ठानतथाकर्त्ताकारणं च पृथग्विधं विधाश्च पृथक्ष्यादैवंचैवात्रपंचमम् ॥ २ ॥ तत्रैवंसतिकर्त्तारमात्मानं केवलं तु यः ॥ पश्यत्यकृतव्यद्वित्वा न्नसपश्यतिदुर्मतिः ॥ इति समृतेः ॥ विशेषज्ञानं पंचैव कर्मकर्तृणिनान्योस्ति ॥ द्वितीयपक्षमाह ॥ पुरुषेकर्तृत्वाभावयोतिकाश्रुतिरस्ति ॥ योयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृदयं तज्योतिः पुरुषः अस्थूलमनेष्वहृस्वमदीर्घः अप्राणो ह्यमनाः श्रुभोक्तरात्परतः परहृत्यादिश्रुतेः ॥ योयं विज्ञानस्वरूपः प्राणसमीपेऽव्याकृदाकाशेऽयोतिः पुरुषः सञ्चिदानन्दस्वरूपः ॥ अयं पुरुषः ब्रह्माभिन्नः ॥ सञ्चिदानन्दस्वरूपत्वात् ॥ यत्र सञ्चिदानन्दस्वरूपत्वं तत्र ब्रह्माभिन्नत्वं यथाब्रह्मणि ॥ यज्ञेवंतन्नैवंयथाअहमादिपंचविधाः ॥ यस्मादेवंनतस्मान्नैवद्विति ॥ प्रथमश्रुत्य

॥ १२ ॥

यावत् सामेन्द्रादि अनुकूल यावत् न लाभ तदेव यावत् यावत् यावत् यावत्
CC-0 Lal